

Matěj Gregárek

JUSTIFICATION AS FAIRNESS: LIBERALISMUS JAKO SYMETRICKÝ RÁMEC PRO JUSTIFIKAČNÍ TEORIE

Abstrakt: Politické teorie obvykle vymezují určitý soubor institucí jakožto normativně a fakticky optimální základ uspořádání společnosti; ospravedlňují specifickou směsici nepolitických „smithovských“ a politických „hobbesovských“ institucionálních pravidel. Různé politické teorie se však ve svých argumentech často vzájemně míjí natolik, že se jejich argumenty zdají být zcela nesouměřitelné. Tento článek se pokouší zmírnit tento problém vzájemné nesouměřitelnosti tím, že vymezuje „homogenizovaný společný prostor“, ve kterém by se mohly teorie potkávat a vzájemně slyšet. Přestože tento rámec vychází primárně z (neo)liberální politické teorie, je značně obecný a otevřený. Základním podmínkou souměřitelnosti argumentace různých teorií je jejich zakotvení v rámci, který se vyznačuje symetrickými předpoklady ohledně lidského chování – neboli rozdíly mezi teoriemi by měly být důsledkem další argumentace, a nikoli odlišných výchozích předpokladů. Předkládaný rámec rozlišující „společenskou gramatiku“ a „estetické ohledy“ nabízí tři diskuzní rozhraní – (1) normativní otázku toho, jaké hodnoty by měly být zařazeny mezi společenskou gramatiku; (2) normativní otázku, které další hodnoty jsou významné natolik, aby případně převážily nad gramatickými pravidly; (3) faktickou otázku toho, které instituce jsou „nezbytné a vhodné“ k dosažení normativně relevantních hodnot. „Férovost“ předkládaného justifikačního rámce se odvíjí od jeho otevřenosti vůči neopomenutelným hodnotám všech diskutovaných teorií a od rovnosti zbraní ztělesněnou požadavkem na symetrické výchozí předpoklady.

Klíčová slova: politická teorie, politická ekonomie, justifikace státu, legitimita, spravedlnost

ÚVOD

Tento článek se pokouší představit liberalismus¹ jako politickou teorii, která je schopna poskytnout férový rámec pro diskusi problému politické autority² s mnohými jinými relevantními politickými teoriemi³ – férový rámec, který není dogmaticky uzavřený, nýbrž který nabízí prostor pro uplatnění také jiných hodnot, než je „absolutní ekonomická svoboda jednotlivce“,⁴ a který přináší do politického diskursu až pedantský důraz na férovost justifikačních argumentace – na symetrii předpokladů, které činíme o politické a nepolitické sféře. Ve férovém rámci by všechny teorie měly dostat *možnost být slyšet* a jejich argumenty by měly být posuzovány podle *rovných měřítek*.

Liberalismus se jako *férový justifikační rámec* snaží vymezit prostor pro vzájemnou diskusi mezi některými politickými teoriemi justifikujícími státní moc⁵ zafixováním

¹ Přesněji řečeno „radikální“ liberalismus, různě označovaný jako laissez-faire liberalismus, libertarianismus, neoliberalismus, ultraliberalismus, který obecně prosazuje velmi omezený nebo minimální stát či dokonce úplnou eliminaci státu.

² Tedy problému, který představuje zásadní otázka politické filosofie: jaký rozsah státní moci je ospravedlnitelný a jakým způsobem?

³ Především s teoriemi zdůrazňujícími sociální spravedlnost, solidaritu, praktické ohledy, efektivnost apod.

⁴ Jak by odpovídalo často karikovanému obrazu liberalismu jako ideologie, která je monotematicky zaměřena na vlastnické právo a pomíjí vše ostatní, co je pro společenské soužití lidí důležité.

⁵ Tj. teoriemi, které vymezují kritéria, která musí legitimní (nebo přesněji justifikovaná) státní moc naplnit, pokud si chce nárokovat poslušnost ze strany občanů (tj. jednotlivců, kteří jí podléhají). V zásadě lze říci, že pokud státní moc nespĺňuje tato kritéria, mají občané právo ji ignorovat nebo odporovat, pokud tím neporuší jiné, nepolitické povinnosti.

společného základu v podobě **symetrických předpokladů** činěných ohledně politických i nepolitických řešení společenských problémů, a následným strukturováním diskuse rozlišením argumentů **legitimizačních** a **ospravedlňujících** a argumentů **normativních** a **faktických**.

Jestliže nadpis evokuje (přiznávám, že s laciným záměrem upoutat pozornost) Rawlsovskou atmosféru, je třeba hned ze začátku nasadit nerozlučnou dvojici „pocitu očekávání“ a „pocitu zklamání“ – ne, nehodlám se pouštět do hlubin Rawlsovy duše, můj zájem zůstane mnohem povrchnější. „Férovostí“ nemyslím žádnou sofistickou teorií, ale pouze ono slovo – s oběma jeho základními slovníkovými důrazy na „*posuzování stejných případů stejným způsobem*“ a na „*braní v potaz všeho, co má vliv na určitou situaci*“.⁶

První důraz nás informuje o tom, že není „fér“ vyvozovat rozdíly a specifika určitých skutečností na základě odlišných předpokladů, ze kterých při interpretaci těchto skutečností vycházíme.⁷ Právě v tomto smyslu vnímají liberálové problém politické autority – na první pohled není fér, aby aktéři vykonávající politickou moc byli posuzováni podle jiných kritérií než všichni ostatní – svou „privilegovanost“ si musí argumentačně zasloužit.

Druhý důraz připomíná, že rozdíly a specifika nejsou *apriori* vyloučena – že přesvědčivá teorie se musí vypořádat s mnoha aspekty, které není nejšťastnější odbýt hned v absolutních výchozích předpokladech.⁸ Touto optikou vnímají problém politické autority mnohé další názorové proudy – obecné normy nejsou absolutní, neboť existuje řada hledisek, které si vyžadují jejich modifikaci ve veřejné sféře, obzvláště pokud jsou tyto obecné normy vymezeny relativně restriktivním způsobem (typickým pro liberalismus). Férovost společenských institucí nezávisí pouze od toho, jak respektují negativní práva jednotlivců, ale také na tom, jaký dávají prostor pro rozvoj pozitivních práv všech (a zejména těch nejbědnějších);⁹ na tom, zda garantují ochranu těchto práv; a na tom, zda dostatečně reflektují skutečnost, že jedinec není izolovaným atomem, nýbrž je schopen plně realizovat svůj potenciál pouze v rámci společnosti.

1. LIBERÁLNÍ JUSTIFIKAČNÍ RÁMEC

Justifikačním rámcem nemám na mysli přímo teorii toho, jaká podoba politických institucí je justifikována, nebo přesněji justifikovatelná, nýbrž *argumentační platformu*

⁶ *Cambridge Dictionaries Online*, heslo „Fairness“, dostupné z http://dictionary.cambridge.org/dictionary/british/fairness_1 (k 4. 9. 2012).

⁷ Např. zdanění na první pohled až příliš připomíná krádež na to, aby nás to nechalo chladnými jenom proto, že je odlišně pojmenováno a vnímáno. Na první pohled není zřejmé, proč by se obecné pravidlo o nepřipustnosti zásahů do vlastnictví jednotlivce nemělo vztahovat i na vykonavatele státní moci.

⁸ Tj. že prvoplánové konstatování, že zdanění je krádež, by bylo přesvědčivé až tehdy, co by byla vzata do úvahy všechna jeho specifika a sledána nezpůsobilými vyvrátit náš prvotní dojem. Specifické situace by měly mít šanci na obhajobu (čili být *justifikovatelné*), ať už v tom nakonec uspějí, nebo nikoli. Srovnej: SIMMONS, A. John, *Philosophical Anarchism*. 2009, s. 9, dostupné z SSRN: <http://ssrn.com/abstract=1344425> (k 20. 9. 2012).

Námítka nedostatečných nuancí a nepřesvědčivého „absolutismu přirozených práv“ je více či méně opodstatněně spojována především se jmény jako je Murray Rothbard nebo Robert Nozick.

⁹ Jak záhy vyplýne, „férovost“ zde chápou poněkud odlišně než Rawls, neboť tento pojem neztotožňují se spravedlností, nýbrž mu rozumím jako pojmu širšímu, který vedle spravedlnosti počítá ještě s dalšími ohledy, od spravedlnosti samotné odlišnými.

pro kritéria, se kterými by se justifikační teorie měla vypořádat.¹⁰ Rámec stanovuje kritéria, která jsou pro otázku justifikace „neopominutelná“, a tudíž je nelze přejít mlčením nebo odmítnutím jako irelevantních.¹¹ Justifikační rámec dále shrnuje požadavky na to, jak s justifikačními kritérii zacházet.

Tento článek reaguje především na představu, že liberalismus takovýmto rámcem nedisponuje, resp. že vychází z justifikačního rámce, který si ušil sám sobě na míru tak, že smysluplnou diskusi s ostatními teoriemi nepřipouští a jen si „mele svou“, jsa uzavřen do vlastního tautologického kruhu redukcionistických a utopistických argumentů, do jakési zvukotěsné místnosti vypolstrované simplistickou verzí svobody (jako výrazu absolutismu vlastnického práva) a tržním perfekcionismem, do které neproniknou žádné argumenty zvenčí a ze které nelze očekávat žádné přínosné argumenty kromě na první pohled viditelného, absurdně předimenzovaného polstrování z „absolutních práv“ a „tržního dogmatismu“.

Tato karikatura,¹² s oblibou označovaná popiskem „neoliberalismus“, je však od skutečnosti vzdálena natolik, že liberálové by se v ní, nebýt onoho popisku, poznali jen stěží. Liberalismus samozřejmě je ideologií,¹³ a perspektiva, kterou liberálové nahlíží na svět, je pochopitelně ovlivněna různě zkresleným pohledem z této kukaně. Tím se ale nijak neliší od jiných názorových proudů. Vnímání liberalismu jako *obzvláště ideologické* ideologie, jako *obzvláště dogmatického* směru a jako *obzvláště radikální* doktríny, není opodstatněné.¹⁴

Liberalismus ve skutečnosti disponuje poměrně sofistikovaným justifikačním rámcem, který sice nezapře specifickou perspektivu (což je koneckonců vlastností všech politických teorií),¹⁵ je však otevřený argumentům mnoha dalších teorií, které nejenže považuje za bezprostředně relevantní, ale také se s nimi snaží aktivně diskutovat.¹⁶ Tento rámec navíc není nikterak výstřední nebo radikální¹⁷ – vyznačuje se dvěma do značné míry intuitivními rysy – klade důraz na symetrii kritérií, podle kterých hodnotíme politické a nepolitické situace a požaduje řádné zdůvodnění pro případy, ve kterých se od této symetrie odchýlíme.¹⁸

¹⁰ Na rozdíl od konkrétní justifikační teorie stanovuje pouze „neopominutelné“ otázky, na které je nutné odpovědět, avšak nikoli již přesnou váhu, jakou by to které kritérium mělo mít, ani jaké jsou odpovědi na tyto otázky. Čili výsledná relevance jednotlivých kritérií není pevně daná, nýbrž je sama předmětem diskuse.

¹¹ Jak by se na první pohled mohlo zdát, že liberálové činí např. se sociální spravedlností, efektivností apod.

¹² I když netvrdím, že neexistují žádní liberální ideologové a „liberální teenageři“, jejichž postoj se blíží této karikatuře (politická psychologie zjišťuje znovu a znovu, že většina ideologicky vyhraněných lidí zastává velice simplistickou verzi své ideologie, a není důvod se domnívat, že liberálové na tom budou lépe). Avšak radikální liberalismus jako sofistikovaná politická teorie rozhodně netrpí těmito neduhy (alespoň nad běžnou mírou). Pro nejaktuálnější shrnutí viz např. BRENNAN, Jason. *Libertarianism: What Everyone Needs to Know*. Oxford University Press, 2012.

¹³ Pojem „ideologie“ zde nechápu nijak pejorativně ani technicky, ale jako určitým koherentním uspořádáním hodnot ovlivněný pohled na společenskou realitu (s tím, že každý pohled na realitu je nevyhnutelně nějak ideologicky podbarven a zkreslen).

¹⁴ Není důvod, proč nepovažovat liberalismus za „mainstreamovou“ politickou teorii.

¹⁵ Srovnej KLING, Arnold. *The Three Languages of Politics*. Amazon Digital Services, Inc. 2013.

¹⁶ Koneckonců, pokud by byla karikovaná verze pravdivá, jaký smysl by měla jakákoliv další liberální literatura, když argument založený na absolutismu vlastnického práva lze formulovat na jediné stránce.

¹⁷ Např. Michael Huemer přímo zdůrazňuje, že i poměrně extrémní (a tudíž kontroverzní) liberální závěry lze odvodit z velice intuitivních (až triviálních) morálních premis, viz HUEMER, Michael. *The Problem of Political Authority*. Palgrave, 2012.

Jinými slovy, konkrétní justifikační teorie by neměly své rozdílné závěry opírat o rozdílné výchozí předpoklady, ale o argumentaci vycházející ze *stejných předpokladů ve stejných případech* – ve svém cíli justifikovat politickou moc by teorie neměly zavádět odlišné faktické předpoklady ani odlišná kritéria pro hodnocení jednání lidí jako soukromých osob a jako veřejných činitelů. Tato symetrie jednání (*behavioral symmetry*)¹⁹ má tudíž jak faktickou, tak normativní stránku. **Faktická symetrie** vyžaduje vědomí toho, že stejní lidé obývají „hrad“ i „podhradí“ – jsou obdobně *nedokonale benevolentní*, mají *nedokonalé znalosti* a *nedokonalou schopnost koordinace*. Bylo by „nefér“ přisuzovat tyto nedokonalosti pouze soukromé sféře (*politický romantismus*), nebo pouze veřejné sféře (*tržní romantismus*). Jestliže má mít srovnání situace na hradě a v podhradí opravdu vypovídací hodnotu, argumentace by měla splňovat podmínku „*ceteris paribus*“.²⁰ **Normativní symetrie** se zakládá na požadavku, aby kritéria, podle kterých je určité jednání hodnoceno jako přípustné či nikoli, byla pro politickou i nepolitickou sféru primárně totožná. Případný dualismus normativních imperativů nelze předpokládat bez dalšího, je třeba jej odvodit od všeobecně platných norem.²¹ Zcela jednoduše řečeno: *politické teorie by měly hodnotit stejné případy stejně a jen odlišné případy odlišně*.

Je to právě požadavek na normativní symetrii, s čím se justifikační teorie musí primárně vyrovnat.²² Politická moc je *prima facie* zásahem do oprávněných zájmů plnoprávných jednotlivců²³ – financuje svou činnost z nucených plateb, monopolizuje si určité činnosti a autoritativně přikazuje či zakazuje určitá jednání nad rámec toho, co mohou přikazovat a zakazovat soukromé osoby.²⁴ Bez patřičné justifikace by tyto aktivity nebyly nijak odlišné od běžné zločinnosti.²⁵ N. B., že problémem (a tudíž předmětem justifikace) nejsou funkce, úkoly či účely státní moci jako takové, nýbrž způsob jejich realizace za použití „politických prostředků“.²⁶ Justifikace proto není primárně zaměřena na justifikaci cílů, nýbrž na justifikaci politických prostředků k jejich dosažení.²⁷

¹⁸ Tento rámec není nutně vyhraněný ani deontologickým ani konsenzualistickým směrem – a je tudíž přístupný jak námitkám, že justifikované institucionální uspořádání musí brát do úvahy určitou hodnotu, tak námitkám, že důsledky působení institucí musí být tak či onak přijatelné.

¹⁹ Srovnej např. kapitulu 4 in BRENNAN, Geoffry a BUCHANAN, James. *The Reason of Rules: Constitutional Political Economy*. Indianapolis: Liberty Fund, 2000.

²⁰ Jinými slovy, rozdíly by měly být ve vztahu k argumentaci „endogenní“.

²¹ Pro normativní teorii justifikace tak není rozhodující, zda lidé fakticky považují existující politickou moc za justifikovanou, nýbrž zda je skutečně justifikována podle kritérií, které lidé obecně považují za směrodatná. „*Power relationship is not legitimate because people believe in its legitimacy, but because it can be justified in terms of their beliefs.*“ („Mocenské vztahy nejsou legitimní proto, že lidé věří v jejich legitimitu, nýbrž proto, že jsou ospravedlnitelné v souladu s tím, v co lidé věří.“) BEETHAM, David. 1991. *The Legitimation of Power*. Basingstoke: Palgrave, s. 11.

²² Srovnej: „*Vždy potřebujeme nějaké ospravedlnění pro to, abychom se odchýlili od výchozí pozice rovné svobody... a důkazní břemeno je vždy na těch, kdo se chtějí odchýlit.*“ RAWLS, John. Justice As Fairness. *The Philosophical Review*. 1958, Vol. 67, No. 2, s. 166.

²³ Tento rozpor existuje již na úrovni „selské“ morální intuice – existuje rozpor mezi tím, co drtivá většina lidí považuje za „zjevná“ morální pravidla (jako je nepřipustnost krádeže či použití násilí v mezilidských vztazích), a tím, že většina lidí považuje státní moc za „samozřejmou“.

²⁴ Stát tak činí to, co by soukromý subjekt „*činit nemohl, aniž by se dopustil zločinu*“. BASTIAT, Frederic. *The Law*. 1850, dostupné z <http://www.fee.org/library/books/thelaw.asp> (k 20. 9. 2012).

²⁵ Srovnej LOCKE, John. *The Second Treatise on Government*. 1689, § 176, dostupné z <http://www.constitution.org/jl/2ndtreat.htm> (k 20. 9. 2012).

²⁶ K rozlišení uspokojování potřeb za použití „ekonomických prostředků“ získaných vlastní produkcí nebo dobrovolnou směnou a za použití „politických prostředků“ získaných od druhých prostřednictvím násilného

V liberálním rámci lze v zásadě rozlišit 4 pojetí politické moci, od kterých se odvíjí 4 odlišné justifikační strategie: (1) stát jako „**panství po právu**“ (*realm of lawfulness*),²⁸ kdy justifikovaný stát je odvozen z obecné normativity v souladu s jejími imperativy, a tudíž nestojí v rozporu s individuálními právy; (2) stát jako „**panství aspirací**“ (*realm of aspiration*), kdy se justifikace státu opírá o pluralitu dalších hodnot a ohledů, a nikoli pouze o individuální práva, která sice představují významnou hodnotu, nikoli však hodnotu jedinou a absolutní; (3) stát jako „**panství nezbytnosti**“ (*realm of necessity*), kdy je existence politické moci prerekvizitou smysluplnosti individuálních práv i všech ostatních hodnot, zatímco přirozený stav je institucionálním a normativním vakuem vyznačujícím se hobbesovským „*právem ke všemu*“; (4) stát jako „**panství komunity**“ (*realm of community*), kdy jedinec a nepolitická sféra jsou podmnožinou politické sféry, nakolik společnost jako celek fakticky i normativně předchází jednotlivce, který může realizovat svou samostatnou existenci pouze jako člen společnosti a jehož soukromý prostor mu je toliko „pronajímán“ společností (jedinci jsou v podstatě „nájemníky společenství“).²⁹ Nicméně, jak bude řečeno dále, strategie (3) a (4) nejsou v konečném důsledku nic jiného, než silně formulované strategie typu (2).

Tento rámec nabízí v zásadě dva způsoby jak justifikovat politickou moc – buď jejím odvozením ze základních obecných principů (à la strategie 1), nebo jejím ospravedlněním jako výjimek z těchto principů (à la strategie 2). Tato struktura justifikace je poměrně univerzální. Jakkoli se může zdát, že se některé politické teorie mívají natolik, aby mohly najít společnou řeč (tj. že již jejich *výchozí předpoklady* je předurčují vydat se zcela odlišnými směry), řada z nich má obdobnou strukturu, a tudíž i prostor pro společná témata. Většinu relevantních politických teorií lze kondenzovaně (a tudíž za cenu jisté povrchnosti) shrnout následovně: existují určité **základní imperativy**,³⁰ které jsou „relativně absolutní“;³¹ a existují určité **skutečnosti a okolnosti, které relativizují** základní imperativy natolik, že se dokáží prosadit těmto imperativům navzdory. Výchozí (jakkoli různě podložená) – v zásadě velice intuitivní – logika říká, že *jedinci mají určitá individuální práva (individual rights), která je třeba respektovat, a pokud bychom je neměli respektovat, potřebujeme k tomu dostatečně dobrý dodatečný důvod (ospravedlňující okolnosti) –*

---

donucení nebo hrozby násilného donucení viz OPPENHEIMER, Franz. *Der Staat*. Berlin: Libertad Verlag, 1990, s. 21; toto rozlišení se de facto blíží rozlišení toho, zda jsou určité cíle dosahovány „soukromoprávními nástroji“, či zda je k jejich realizaci potřeba „veřejnoprávního autorizace“.

²⁷ Jakkoli tyto cíle mohou samozřejmě hrát významnou roli při „posvěcování“ těchto prostředků. Nicméně, justifikace společnosti (člověk jako *zoon politikon*), justifikace práva, justifikace správy věcí veřejných (*justification of governance*) apod. ještě sama o sobě není justifikací státu (*justification of government*), podobně jako „justifikace“ potravin není justifikací státního, z daní financovaného monopolu na jejich produkci.

²⁸ Nikoli „legální legitimita“ ve Weberově smyslu, ale jako instituce vzniklá a fungující v souladu s obecnými pravidly vztahujícími se na všechny (soukromé) subjekty, viz DUN, Frank van. *The Lawful and the Legal. Journal des économistes et des études humaines*. Vol. 6, No. 4, 1996.

Jako příklad tohoto pojetí může sloužit Lockeova vize odvození z přirozeného stavu vyznačujícího se přirozeným právem či obecné teorie společenské smlouvy.

²⁹ KLEIN, Daniel. Resorting to Statism to Find Meaning. *Society*. 2009, No. 46.

³⁰ Což ovšem strategie typu (3) a (4) tak, jak jsou běžně formulovány, zpochybňují, a jsou tudíž vůči tomuto schématu „heterodoxní“.

³¹ Srovnej Frankem Knightem a Jamesem Buchananem často užívaný pojem „*relatively absolute absolutes*“. Viz BUCHANAN, James. *The Relatively Absolute Absolutes* In: James Buchanan. *The Logical Foundations of Constitutional Liberty*. Indianapolis: Liberty Fund, 1999, s. 442–454.

right defeaters).³² Uvnitř tohoto rámce se teorie mohou lišit v těchto směrech: (i) v tom, co konstituuje základní imperativy; (ii) v tom, co lze (normativně) považovat za dostatečně relevantní okolnosti relativizující základní principy; (iii) ve faktické otázce toho, zda je nezbytné a vhodné prosazovat tyto relevantní ohledy politickou mocí.

Tato společná témata v obdobně strukturovaném rámci vytvářejí potenciální platformu pro vzájemnou debatu, pakliže by se podařilo tento rámec určitým způsobem „homogenizovat“. Jsem přesvědčen, že takové platformě se můžeme významně přiblížit, pokud: (I) explicitně oddělíme základní imperativy od „dalších ohledů a hodnot“; (II) vymezíme základní imperativy způsobem, na kterém v zásadě existuje shoda³³ (být takové jádro může někomu připadat značně redukcionistické); (III–IV) oddělíme justifikaci založenou na principiálním souladu politické moci se základními principy (legitimitu) a justifikaci založenou na přesvědčivosti „dalších ohledů“ (ospravedlnění); (V) přeformulujeme „heterodoxní“ teorie tak, aby odpovídaly tomuto rámci, bez ztráty jejich smyslu; (VI) od sebe explicitně oddělíme neshody v normativních a ve faktických otázkách. Následující podkapitoly jsou věnovány těmto bodům.

1.1 Společenská gramatika a společenská estetika

Přísluvečné „*sollen*“ není jedolitým celkem. Nedostání některým imperativům je kvalitativně závažnější než nedostání jiným (některá porušení společenských norem jsou delikty (*wrongdoings*), některá jen selháními (*shortcomings*)); a míra vynutitelnosti různých imperativů se různí (některé prohřešky jsou *treťuhodné*, jiné jsou jen *zavrženťuhodné*) – normy jednání jsou různě ambiciózní v tom, čeho chtějí dosáhnout a jak je obtížné jim vyhovět.³⁴ Tento dualismus mezi dvěma druhy pravidel, který se objevuje u řady autorů, snad nejpřegnantněji vyjádřil Adam Smith, když odlišil **společenskou gramatiku** (*social grammar*) a **společenskou estetiku** (*social aesthetics*).³⁵ Obdobně výstižné je dnes už nepříliš obvyklé rozdělení na *ius perfectum* a *ius imperfectum*.³⁶ Rozdíl mezi těmito

³² „*Right defeaters*“ jako okolnosti a ohledy, které suspendují individuální právo v daném případě, tedy okolnosti, jejichž přítomnost neumožňuje dovolávat se nepřipustnosti určitého jednání pro jeho rozpor s individuálním právem. Tento pojem používá SCHMIDTZ, David. *The Limits of Government: An Essay on the Public Goods Argument*. Boulder: Westview Press, 1991, s. 136.

³³ Srovnej Rawlsův koncept „překrývající se shody“ (*overlapping consensus*): „Velmi stručně: v konstituční demokracii by veřejné koncepce spravedlnosti měla být co možné nejméně závislá na kontroverzních filosofických a náboženských doktrínách.“ RAWLS, John. *Justice as Fairness: Political not Metaphysical*. *Philosophy and Public Affairs*. 1985, Vol. 14, No. 3, s. 223.

³⁴ „Lidské právo je však formováno pro množství lidských bytostí, z nichž většina není dokonalá ve svých ctnostech. Proto také lidské právo nezakazuje všechny špatnosti, kterým se počestní jedinci vyhýbají, ale jen nejtěžší špatnosti, kterým se je schopna vyhnout většina lidí, a zejména ty, které ubližují druhým, bez jejichž zákazu by byla lidská společnost neudržitelná; a tak lidské právo zakazuje vraždu, krádež a podobně.“ AKVINSKÝ, Tomáš. *Summa Theologica*, Q96, on-line <http://www.newadvent.org/summa/2096.htm> (k 20. 9. 2012).

³⁵ „Lze vypořádat... že pravidla spravedlnosti jsou jedinými morálními pravidly, která jsou přesná a výstižná; že pravidla pro všechny další ctnosti jsou otevřená, vágní a neurčitá; ta první lze přirovnat k pravidlům gramatiky; ta druhá k těm pravidlům, podle kterých kritici určují krásu a eleganci stylu...“ SMITH, Adam. *The Theory of Moral Sentiments*. London: A. Millar, 1790.

³⁶ „Další dělení práv je na ta, která jsou dokonalá, a na ta, která jsou nedokonalá. Dokonalá práva jsou taková, která mohou být přesně určena a uplatněna silou nebo, v případě politického společenství, prostřednictvím zákona. Pro nedokonalá práva však nelze užití ani síly ani zákona. Práva člověka na život, osobu a majetek jsou všechna dokonalá: neb je-li kterékoli z nich napadena, může člověk odrazit tento útok bezprostředním násilím, potrestati útočníka právními prostředky nebo přinutiti původce újmy k náhradě či satisfakci... Právo

dvěma druhy pravidel spočívá v *předmětu* (gramatika se zabývá jen nejzávažnějšími aspekty mezilidských vztahů, zatímco estetika je širší; gramatika vymezuje chráněnou sféru jednotlivce prostřednictvím individuálních práv, zatímco estetika je souborem imperativů, jak tuto chráněnou sféru správně využít), v *možnosti vynucení* (gramatika vymezuje, v jakých případech je přípustné použít násilí, a tedy i politickou moc, zatímco estetická pravidla není za běžných okolností přípustné vynucovat fyzickou silou), v *módu* (gramatická pravidla jsou v zásadě zákazy, estetická pravidla mohou být i příkazy), ve vzájemném vztahu – gramatická pravidla jsou „*lexikálně nadřazena*“ estetickým pravidlům (estetická pravidla by neměla být v rozporu s gramatickými pravidly); v *přesnosti a určitosti* (gramatická pravidla jsou v zásadě jednoznačná, zatímco estetická pravidla jsou mnohem vágnější a otevřenější).³⁷

1.2 Omezený koncept spravedlnosti

Koncepčně je toto rozdělení na dva druhy pravidel relativně nekontroverzní,³⁸ ne-li triviální. Zároveň představuje první rámcové **rozhraní**, a sice v podobě otázky, které hodnoty bychom měli řadit mezi gramatiku, a které „pouze“ mezi estetiku. Je pravdou, že liberalismus má tendenci využívat tento rámeček tak, že gramatická pravidla vymezuje relativně úzce, a sice pomocí negativních individuálních práv, v důsledku čehož je považován za monotematickou a redukcionistickou doktrínu. Na druhou stranu je však třeba si uvědomit, že odepření přístupu některým hodnotám mezi gramatická pravidla neznamená definitivní popření jejich významu, nýbrž reflexi skutečnosti, že tyto hodnoty jsou v řadě ohledů odlišné od individuálních negativních práv (příčemž tato odlišnost neimplikuje sama o sobě menší důležitost).

Pro liberály představuje **spravedlnost**³⁹ koncept, který je vymezený gramatickými pravidly (individuálními právy, základními imperativy)⁴⁰ – spravedlivé je to, co neporušuje gramatická pravidla (individuální práva). Spravedlnost, jakožto společenská gramatika, je tudíž konceptem *omezeným* (nezahrnuje všechny hodnoty, ale jen ty, které je potřebné a možné chránit maximálním způsobem, tj. skrze násilné donucení; není teorií veškerého správného a žádoucího chování, nýbrž teorií jednání nepřipustného natolik, že se mu lze bránit silou); *negativním* (určuje, co je nepřipustné; je zakazující) a *minimalistickým* (jakožto omezující koncept by neměla omezovat sféru možného jednání jednotlivce více, než je nutné na ochranu stejné sféry druhých).

(chudého člověka) na pomoc od bohatých... je nedokonale, neb není-li tato pomoc poskytnuta dobrovolně, nelze si ji vynutiti ani zákonem ani násilím.“

Encyclopaedia Britannica, 6th edition, 1823, Vol. 18, s. 33 (via google.books http://books.google.cz/books?id=wNEnAAAAMAAJ&source=gbs_navlinks_s) (k 20. 9. 2012).

³⁷ Pro podrobnější rozlišení společenské gramatiky a estetiky viz GREGÁREK, Matěj. *Justifikace státu: legitimita, ospravedlnění a neradikální rámeček filosofického anarchismu*. In: GREGÁREK, M. – KOSEK, J. *Stát, právo a (ne)spravedlnost. Dvě studie z právní filozofie*. Právnická fakulta, 2013.

³⁸ Např. „lexikální uspořádání“ Rawlsovy teorie spravedlnosti je obdobné.

³⁹ „Spravedlnost“ je v tomto smyslu spíše *terminus technicus* pro soubor gramatických pravidel, který má za účel je koncepčně oddělit od ostatních hodnot, které jiné teorie zařazují do pojmu spravedlnosti v širším smyslu.

⁴⁰ Tyto imperativy lze spolu s Lockem vymezit takto: „[Každý] má shodně se všemi ostatními lidmi od přírody moc... chránit své vlastnictví – to jest svůj život, svobodu a statky, proti křivdám ze strany ostatních.“ LOCKE, J. *The Second Treatise*, § 95. Obdobně Smith: „Spravedlnost... spočívá ve zdržení se toho, co náleží jinému.“ SMITH, A. *The Theory of Moral Sentiments*, VII.II.14.

Bylo by chybou vnímat tento minimalismus jako nemístný redukcionismus. Má řadu pojmových výhod. Jednak umožňuje vyhnout se „metafyzickým“ úvahám o původu a povaze kategorických imperativů a společenských hodnot, neboť předmět vynutitelných hodnot vymezujeme natolik úzce, že v podstatě neexistuje spor o tom, zda jsou tyto hodnoty žádoucí. „*Pokud nám chybí informace o hodnotách, které nemůžeme získat, měli bychom předpokládat tak málo, jak je to jen možné. Jednoduché pravidlo proti donucení by mělo být preferováno před komplikovanými teoriemi.*“⁴¹

Ono poněkud vágní „shodneme se, že...“ vlastně celkem přesně vyjadřuje podstatu minimalismu spravedlnosti – názory na to, co všechno tvoří „dobro“, se nevyhnutelně různí, avšak jednotlivci potřebují určitého nejmenšího společného jmenovatele, pokud mají sledovat různé představy o „dobru“ a přitom koexistovat v mírovém módu, který nazýváme společnost.

Minimalismus neredukuje veškeré relevantní hodnoty na pouhou úzce vymezenou spravedlnost, jen je osamostatňuje jako od spravedlnosti odlišné koncepty.⁴² To může jedině přispět k vyjasnění rozdílů mezi politickými teoriemi – dává jim společný základ a nutí je tak explicitně vyjádřit, co rozdílného k tomuto společnému základu přidávají, aby dosáhly svých rozdílných závěrů. Zásadní námitkou, které by různé společenské teorie pravděpodobně uplatnily, by nebylo, že takto vymezená spravedlnost není spravedlností, nýbrž že je vymezena příliš úzce, že opomíjí další relevantní skutečnosti, neboli že je potřeba ještě „něco“ přidat.

Přehlednosti a systematickosti politických teorií nepřispívá snaha vtěsnat všechno „dobro“ do jediného pojmu jenom proto, že je tento pojem intuitivně přitažlivý. Spravedlnost je skutečně široce přijatelný pojem, ale jako takový by měl mít také obsah, který je široce přijatelný. „Funkce“ spravedlnosti je uspořádávat záležitosti různých jedinců ve společnosti – měla by proto regulovat jen nutné *minimum* jednání jednotlivců a přenechat tak *maximální* prostor pro realizaci jejich různorodosti. Představy, co dalšího tvoří „dobro“, které by jednotlivci měli svým jednáním sledovat, lze koneckonců dále uplatňovat *v rámci úzce vymezené spravedlnosti*. Řečeno poněkud „ajtáckým“ jazykem, spravedlnost představuje rozhraní, ke kterému lze přidat další plug-iny, podle představ uživatele. Rozšiřovat záběr spravedlnosti nad nutné minimum jednoduše zmenšuje možnosti, jak toto rozhraní dále přizpůsobovat.

Obecně lze shrnout, že ke stálícím mezi spornými body na tomto rozhraní patří otázka toho, jakou pozici by měly zaujímat ekonomické svobody,⁴³ jakou sociální práva a kritéria sociální spravedlnosti⁴⁴ a jaká je povaha politických práv.⁴⁵

⁴¹ DE JASAY, Anthony. Frog's Legs, Shared Ends and The Rationality of Politics. *Journal of Libertarian Studies*. 1995, Vol. 11, No. 2, s. 130.

⁴² Pojmy jako férovost, rovnost či solidarita mají koneckonců vlastní význam, a není důvod je rozpouštět a zamlžovat v pojmu spravedlnosti.

⁴³ Liberálové, na rozdíl od konkurenčních teorií, je řadí mezi základní práva, ať už proto, že jsou vlastně jen přímým projevem základních svobod, jako je vlastnictví či smluvní svoboda (viz např. kapitola „Human Rights as Property Rights“ In: ROTHBARD, Murray. *The Ethics of Liberty*. New York: New York University Press, 1998); nebo protože jsou nezbytné k ochraně a realizaci dalších fundamentálních práv, jako je svoboda projevu, sdružování apod. (NICKEL, James. *Economic Liberties*. In: Davion – Wolf (ed.) *The Idea of a Political Liberalism: Essays on Rawls*. New York: Rowman and Littlefield, 2000, s. 155–175); nebo i proto, že jsou potřebné k tomu, aby se lidé mohli rozvíjet jako „odpovědní autoři sebe sama“, tj. pro realizaci autonomie jednotlivce, viz TOMASI, John. *Free Market Fairness*. Princeton: Princeton University Press, 2012, s. 42an).

1.3 Dvě úrovně justifikace – legitimita a ospravedlnění

Výše uvedené rozdělení gramatiky a estetiky a osamostatnění konceptu spravedlnosti umožňuje rozlišit dvě podoby justifikace – legitimitu a ospravedlnění⁴⁶ – které sice obě politickou moc justifikují, ale každá jiným způsobem a s odlišnými důsledky. **Legitimita** teorie justifikuje určitou politickou moc jako moc existující v souladu s gramatickými pravidly („*panství po právu*“), politický stav je stav vzniklý a existující *po právu*,⁴⁷ a tedy bez kolize se spravedlností (individuálními právy).⁴⁸ Naproti tomu **ospravedlnění** implikuje takovou kolizi – je zdůvodněním toho, proč by v daném případě měla „relativně absolutní“ individuální práva ustoupit jiným, estetickým ohledům. Tyto ohledy (*right defeaters*) mají charakter „*okolností ospravedlňujících protiprávnost*“, které jsou vůči legitimitě subsidiární – jsou justifikačně relevantní v případě, kdy legitimita chybí; a musí se prosadit proti presumpci ve prospěch nepřijatelnosti zásahů do individuálních práv (a tudíž v neprospěch nelegitimní moci). Ospravedlnění justifikuje stát jako „*panství aspirací*“ – skrze aspiraci na realizaci určitých hodnot politickými prostředky z toho důvodu, že tyto hodnoty jsou příliš podstatné, abychom se jich vzdali, a jejich realizace bez politických prostředků není možná.⁴⁹

Podstatný je ovšem rozdíl v „justifikační síle“ obou justifikací.⁵⁰ Legitimita je ve své podstatě **procesní teorií** – pokud určitá situace výsledkem řádného postupu (který nenarušuje základní práva)⁵¹ je *per se* legitimní, bez ohledu na podobu (obsah) takové

Z těchto důvodů liberálové vyvozují, že není důvod *prima facie* vyčleňovat ekonomické svobody z ostatních základních svobod jako „méněcennější“ nebo podmíněné (*economic exceptionalism*), neboť argumenty, které zdůvodňují ostatní základní svobody, se v zásadě vztahují také na široce pojaté ekonomické svobody.

⁴⁴ Viz podkapitola 1.4.

⁴⁵ Pro liberály jsou některé politické svobody derivátem obecné svobody (např. svoboda projevu, sdružování atd.), zatímco jiné jsou politickými právy *per se* (jako je volební právo), které se od nepolitických individuálních práv liší ve dvou směrech: (1) jejich výkon není pouze případem vlády nad sebou (*self-governance*), ale kvůli kolektivnosti rozhodování také výkonem vlády nad ostatními; (2) právo na politickou participaci zdaleka není plnohodnotnou náhražkou práva rozhodovat sám o sobě. Pro podrobnosti viz např. BRENNAN, Jason. *Political Liberty: Who Needs it? Social Philosophy and Policy*. 2012.

⁴⁶ Srovnej SIMMONS, A. John, *Philosophical Anarchism*, s. 9, a SIMMONS, A. John. *Justification and Legitimacy. Ethics*. 1999, Vol. 109, No. 4, s. 739–771.

⁴⁷ V podstatě lze říci, že zásahy státu do chráněné sféry jednotlivce se dějí na základě řádného titulu (*titulus iustus*), který je obecně platný (nebo je alespoň obdobou obecně platného právního důvodu – typicky společenská smlouva nebo souhlas).

⁴⁸ Na první pohled se může zdát nepřijatelné označit relativně svobodné státy za nelegitimní jen proto, že nesplňují toto poměrně náročné kritérium – nicméně tento krok nám nikterak nebrání dále rozlišovat mezi nelegitimními státy (tak jako protiprávnost může být různě závažná podle toho, jak významná norma a v jakém rozsahu je porušena, mohou být i státy různě nelegitimní); ani nám to nebrání dále takový stát justifikovat (Robin Hood byl taktéž „zločincem“, ale nikoli nutně zápornou postavou).

Srovnej: „*Nelegitimita současných států (a absence platných politických závazků, které z legitimacy vyplývají) je jen jedním z mnoha morálních faktorů, které určují, jak by se stát měl (a směl) chovat.*“ SIMMONS, A. John, *Philosophical Anarchism*, s. 9.

⁴⁹ Zde zvolená označení (legitimita a ospravedlnění) pro dva různé koncepty normativní justifikace jsou spíše *termini technici* než ustálenou terminologií. Mnoho autorů užívá termínu „legitimita“ v širším smyslu, pro který jsem v tomto článku zvolil označení justifikace. Předmětem tohoto článku zároveň není deskriptivní pojetí justifikace (legitimity) jako faktické akceptace politické moci občany státu.

⁵⁰ Myšlenka, že justifikace může mít rozdílnou sílu, není neobvyklá. Srovnej: „*Souhlas je zajisté tím nejlepším a nejsvatějším ze všech (spravedlivých základů vlády), nicméně je třeba připustit i jiné základy.*“ HUME, David. *Of the Original Contract*. Indianapolis: Liberty Fund, 1987, dostupné z <http://www.econlib.org/library/LFBooks/Hume/hmMPL35.html> (k 20. 9. 2012).

situace. Ne nutně v extrémním smyslu, že jakákoli situace může být legitimní, nýbrž v tom smyslu, že relativně široká škála situací je legitimní, aniž by jejich legitimita závisela na jejich podobě.⁵² Naproti tomu ospravedlnění je **teleologickou teorií**,⁵³ kdy justifikace závisí od podoby dosažené situace, tj. od sledovaného účelu. Účel světí, ale tím i omezuje prostředky ve dvojm smyslu – na rozdíl od legitimacy nezáleží justifikace cíle na dodržení určitého postupu,⁵⁴ ale přímo na justifikační přesvědčivosti tohoto cíle jako takového; a tudíž ani volba prostředků k jeho realizaci nezávisí na postupu této volby, ale na adekvátnosti těchto prostředků vzhledem k sledovanému účelu. Navíc se ospravedlnění musí vyrovnat se subsidiaritou estetických ohledů ve vztahu ke gramatickým pravidlům: sledovaný účel (ospravedlňující okolnost) musí být dostatečně přesvědčivý na to, aby **kompenzoval gramatické náklady**, tj. skutečnost, že bude realizován na úkor individuálních práv a jeho realizace by měla tato práva maximálně šetřit. V tomto ohledu jsou „ospravedlňující okolnosti“ relevantní jen tehdy, pokud je jejich prosazení „protiprávními“ (politickými) prostředky **nezbytné a vhodné**.

Rozlišení mezi legitimitou a ospravedlněním tak není pouhou „taxonomií“ justifikačních teorií – jedná se o odlišné druhy argumentů. Problémem je, že justifikační teorie se často dopouštějí toho, co bychom mohli nazvat jako **mýtus snadné legitimacy** – že z ospravedlnění vyvozují legitimitu, tj. že s argumenty, které politickou moc toliko ospravedlňují, zacházejí, jako by ji legitimizovaly.⁵⁵ Přitom rozdíl mezi nimi nespočívá pouze v „bezprostřední“ síle legitimacy a „zprostředkované“⁵⁶ síle ospravedlnění, ale také v charakteru vztahu politické autority a občanů. Zatímco občané legitimního státu jí jsou povinováni *bezpodmínečnou* poslušností, a tedy mají i povinnost (*political obligation*) spolupracovat s politickou autoritou při realizaci jejích rozhodnutí (neboť co stát činí, činí *po právu*),⁵⁷ u ospravedlněného státu mu v zásadě pouze nesmějí stát v cestě (klást

⁵¹ Robert Nozick v této souvislosti hovoří o „historickém principu spravedlnosti“.

⁵² Např. kolektivní rozhodnutí, které uzákoňuje minimální mzdu, je stejně legitimní jako rozhodnutí, které ji uzákonit odmítá – bez ohledu na to, zda dané rozhodnutí je ve vztahu k efektům, které si od něj slibujeme, kontraproduktivní či nikoli.

⁵³ Schmidtz rozlišuje „**emergent justification**“, které spočívá v tom, že politický proces nesmí „*narušit morální hranice (frázi morální hranice užívám s odkazem obzvláště na práva, a pak i na vše ostatní, co odděluje chování vůči druhým, které lze ještě připustit, a které již nikoli)*“; a „**teleological justification**“, které „*stanovuje cíle a porovnává prakticky dosažitelné formy vlády podle toho, jak těmto cílům slouží... snaží se ospravedlnit instituce podle toho, čeho dosahují*“. SCHMIDTZ, David. Justifying the State. *Ethics*. 1990, Vol. 101, No. 1, s. 90.

⁵⁴ Resp. na procesu záleží instrumentálně, tj. do té míry, do jaké napomáhá naplnit sledovaný cíl. Jestliže je justifikace vlastností institucí, pak jsou instituce teleologicky justifikovány (a tím i výstup rozhodování podle těchto institucí), pokud systematicky vedou k obsahově justifikovatelným výsledkům (i když bez garance toho, že každý jednotlivý výsledek bude justifikovatelný). Podobně jako je justifikována vynutitelnost *spravedlivého* soudního procesu, přestože není vyloučena možnost justičního omylu. Mezi liberály tento „institucionální instrumentalismus“ (à la „rule-utilitarism“ oproti „ad-hoc-utilitarism“) formuluje např. BARNETT, Randy E. Constitutional Legitimacy. *Columbia Law Review*. Vol. 103, No. 1, 2003 nebo BRENNAN, Jason. The Right to a Competent Electorate. *The Philosophical Quarterly*. 61, 2011.

⁵⁵ Toto rozlišení je podstatné především pro pochopení rozdílů mezi politickým procesem, který **konstituuje** legitimitu politických opatření, které jsou jeho výsledkem (tato opatření nemohou z logiky věci být nesprávná podle vně existujících kritérií, jsou **nepodmíněná obsahem**, *content-independent*), a politickým procesem, který **nalézá** správný výsledek a justifikace tohoto výsledku vyplývá z jeho správnosti (je **podmíněný obsahem**, *content-dependent*), resp. z toho, že daný politický proces představuje epistemologicky spolehlivou cestu k poznání, které opatření je správné.

⁵⁶ Odvozené od přesvědčivosti obsahu toho, co daná politická moc dělá, a respektu vůči omezení „nezbytností a vhodností“.

odpor), tj. aktivně působit proti jeho snahám (neboť co takový stát činí, *není proti* právu, a tudíž se nemohou těmto zásahům bránit jako protiprávním).⁵⁸

1.4 Společenská estetika jako „ospravedlňující okolnost“

Přestože takto vymezený rámec v zásadě umožňuje justifikaci státu na základě poměrně široce vymezené škály důvodů, zároveň implikuje omezitelnost a důslednost při uplatňování jiných ohledů, než jsou ty obsažené v základních imperativěch, tj. při **ospravedlňování nelegitimního státu**, a to v důsledku následujících pochybností:

- 1) zda je daná hodnota způsobilá působit jako „ospravedlňující okolnost“ – neboli zda je **dostatečně určitá**⁵⁹ a **dostatečně nekontroverzní**.⁶⁰
- 2) zda je daná hodnota schopna se **normativně prosadit** proti gramatickým pravidlům, tj. zda je dostatečně významná na to, aby převážila nad požadavky spravedlnosti – přičemž je potřeba brát v potaz nejen význam hodnoty samotné, ale také význam obětovaných gramatických hodnot (**gramatické náklady**). Zároveň je nutné zohlednit, že gramatická pravidla a ostatní hodnoty jsou vzájemně „**lexikálně uspořádány**“ a nejsou tudíž ve zcela rovnocenném postavení.⁶¹ Jejich vzájemné poměrování by se proto nemělo řídit snahou o „optimalizaci“, nýbrž potřebou korigovat gramatická pravidla tak, aby nedocházelo ke zjevné disproporcii mezi tím, co žádá pouhá spravedlnost a co žádají další ohledy.
- 3) zda je daná hodnota schopna se **fakticky prosadit** proti gramatickým pravidlům, tj. zda jsou k realizaci sledované hodnoty **nezbytné a nutné** politické prostředky, či zda postačí dobrovolná kooperace a koordinace mezi svobodnými jednotlivci.⁶² V tomto ohledu nemusí mezi spravedlností a ostatními ohledy existovat vlastně žádný rozpor, neboť gramatická pravidla mohou poskytnout dostatečný prostor pro realizaci dalších hodnot v rámci negativních práv a nikoli nutně v konkurenci s nimi.

⁵⁷ A existuje tudíž „závazkový vztah“ mezi občanem a státem, který obsahuje vzájemná práva a povinnosti.

⁵⁸ Ospravedlněný, avšak nelegitimní stát tak vlastně nedisponuje politickou autoritou v pravém slova smyslu – občan není povinen *bezpodmínečně* respektovat jeho příkazy bez ohledu na jejich obsah (nemá povinnost respektovat příkazy, *protože* pocházejí od určité autority). Pokud je povinen je respektovat, pak tato povinnost vyplývá ze samotného obsahu těchto příkazů, a nikoli z toho titulu, že je vydala politická autorita (je tudíž *podmíněna* jejich obsahem).

⁵⁹ Liberálové se často vyznačují značným skepticismem nad *jiným než metaforickým významem* konceptů jako „efektivnost“, „veřejný zájem“, „společenský blahobyt“ nebo „sociální spravedlnost“. RIZZO, Mario. *Time, Uncertainty, and Disequilibrium*. Lexington, Mass: DC Heath, 1979; BUCHANAN, James. *Economics: Between Predictive Science and Moral Philosophy*. Texas A and M University Press, HAYEK, Friedrich. *Právo, zákonodárství a svoboda, sv. 2, Fata morgána sociální spravedlnosti*. Praha: Academia, 1991.

Mnohé hodnoty mají značně *osobní kontextuální význam*, který nelze aplikovat mimo tento kontext na neosobní vztahy v rámci „velké společnosti“. Srovnej von HAYEK, Friedrich. *The Fatal Conceit*. Chicago: The University of Chicago Press, 1991, s. 18.

⁶⁰ Řada z těchto hodnot je jednoduše předmětem „rozumné neshody“ a vnucování těchto hodnot těm, kdo nejsou o jejich způsobilosti přesvědčeni, představuje významný etický problém. Na základě čeho neobjektivně vybrat z *konkurujících si pojetí dobra* to správné pojetí, autoritativně aplikovatelné na všechny?

⁶¹ N. B., že už na intuitivní rovině platí, že hodnoty, které mají podle řady politických teorií podporovat politické instituce (solidarita, pospolitost, morálka, efektivnost apod.), nejsou za běžných okolností považovány za hodnoty, které lze prosazovat za použití násilí.

⁶² Mezi tyto nepolitické prostředky nepatří pouze trh v úzkém slova smyslu – ale *veškerá společenská interakce*, která je *dobrovolná* ve smyslu prostá fyzického donucení nebo jeho hrozby.

Na tomto místě je potřeba si uvědomit jednu podstatnou věc. Kritéria justifikace jsou určena pro společenskou *instituce*,⁶³ přičemž se na ně vztahují dvojím způsobem: u legitimacy jde o to, zda tyto instituce (1) **respektují omezení** představovaná *negativními právy*,⁶⁴ u ospravedlnění jde o to, nakolik tyto instituce (2) **vytvářejí prostředí** k tomu, aby byly maximálně naplněny „ospravedlňující okolnosti“ (které mají mnohdy podobu *pozitivních práv*).

Avšak jednotlivá práva nejsou negativní nebo pozitivní ze své podstaty, ale podle momentálního úhlu pohledu. I tak příkladně „negativní právo“, jako je vlastnictví, lze interpretovat oběma způsoby – *negativně* jako právo „být nechán na pokoji“ ze strany ostatních lidí i státu, ale také jako *pozitivní* požadavek na institucionální uspořádání, jehož reálné fungování by mělo zajišťovat, aby zásahy do vlastnického práva byly ze strany státu i ostatních občanů minimalizovány.⁶⁵ Podobně dvojznačně lze vnímat i např. právo na vzdělání – jak jako ochranu před zásahy státu (a kohokoli jiného) do svobodné volby způsobu a rozsahu vzdělávání, tak jako požadavek na to, aby institucionální uspořádání všem fakticky umožňovalo přístup ke vzdělání.

Tím, že nás pozitivní (a tudíž teleologický) rozměr všech práv nutí nahlížet na instituce nejen prizmatem toho, jak přímo respektují omezení, která na ně individuální práva kladou, ale také instrumentálně (tj. do jaké míry instituce umožňují faktickou realizaci těchto práv), vzniká možnost potenciálního konfliktu mezi negativními omezeními a těmi pozitivními výsledky, kterých nelze dosáhnout bez použití „zapovězených“ nástrojů. Tento konflikt však není aktuální, pokud „povolené“ nástroje ve skutečnosti vedou ke kýženým výsledkům.

Pozitivní práva totiž ze své podstaty nevyžadují, aby existovaly politické instituce, které by se *explicitně* a *přímo* snažily o jejich naplnění. Pozitivní práva toliko vyžadují, aby institucionální rámec zajistil, že budou naplněna – a to i nepřímou, tj. „nezamýšleným“ působením institucí,⁶⁶ které nemají za svůj explicitní účel realizaci pozitivních práv.

Liberální neochota uznat pozitivní práva, sociální spravedlnost či efektivnost *jako* ohledy, které ospravedlňují politické instituce, není nutně vedena neochotou uznat

⁶³ Institucemi jsou zde myšlena „pravidla hry“, tj. normy usměrňující lidské chování. Srovnej: „*Instituce jsou člověkem vytvořená omezení, která strukturují politické, ekonomické a společenské interakce. Spočívají jak v neformálních omezeních (sankcích, tabu, zvycích, tradicích a normách chování), tak ve formálních pravidlech (ústavách, zákonech a vlastnickém právu).*“ NORH, Douglas. *Institutions. The Journal of Economic Perspectives*. Vol. 5, No. 1. 1991.

⁶⁴ Připomínám, že legitimita je vymezena souladem s gramatickými pravidly (spravedlností), která tvoří zásadně negativně vymezená individuální práva. Respekt k těmto omezením znamená buď nezasahování do těchto práv, nebo zasahování pouze na základě řádných titulů tak, jak je tato práva vymezují (souhlas, náhrada škody apod.).

⁶⁵ A tak institucionální uspořádání, které minimalizuje zásahy do vlastnického práva ze strany státu, může justifikačně selhávat, pokud by to zároveň vedlo k tomu, že by byly masivně rozšířeny zásahy do vlastnických práv ze strany ostatních občanů. Nejde pouze o to, aby lidé měli „formální“ vlastnické právo, pokud by jim z něj reálně nezbylo nic jiného než „*nuda proprietas*“ – formální pouto k věci bez možnosti ji fakticky ovládat. Srovnej KLEIN, Daniel. *Mere Libertarianism: Blending Hayek and Rothbard. Reason Papers*. Vol. 27, 2004.

⁶⁶ Např. Hayek v této souvislosti hovoří o „abstraktnosti pravidel“, která sice nemají konkrétní účel, jejichž smysl však v konečném důsledku spočívá v tom, že umožňují společenskou spolupráci a koordinaci tak, aby docházelo k realizaci hodnot, které jsou běžně považovány za žádoucí (včetně toho, aby se zvyšoval blahobyt těch nejchudších vrstev).

relevantnost těchto hodnot *per se*, ale spíše poukazem na to, že požadavek na jejich přímé sledování skrze politické instituce nevyplývá přímo a pouze z jejich normativní relevance.⁶⁷ Liberální postoj je dán faktickým přesvědčením, že nepřímé sledování pozitivních práv, sociální spravedlnosti, společenské pospolitosti či ekonomické efektivnosti, tj. „spontánní“ realizace těchto hodnot v rámci vymezeném pouze negativním pohledem na individuální práva vede *de facto*⁶⁸ k těm pozitivním výsledkům, po kterých volají teorie sociální spravedlnosti⁶⁹ či utilitaristé.

Tak či onak, liberální postoj k této otázce není v principu dogmatický, neboť (1) připouští, že pozitivní rozměr individuálních práv může být relevantním kritériem pro celkové hodnocení institucionálního uspořádání;⁷⁰ (2) liberální pozice je v principu přístupná imanentní kritice, a to zejména ve faktické otázce fungování spontánního řádu založeného na rámcových institucích respektujících negativní stranu individuálních práv a konkrétních dobrovolných uspořádání. Koneckonců, liberálové většinou nerozporují konečné cíle různých politických opatření, nýbrž politické instituce a programy, které se přímo zaměřují na jejich prosazování.

⁶⁷ Resp. že jejich morální relevance není automaticky důvodem k modifikaci institucí založených na „pouhém“ respektu k negativním právům, pokud tyto instituce ve skutečnosti nepředstavují překážku k realizaci těchto hodnot (např. podobně jako relevantní ohled na to, aby každý měl adekvátní obuv, nevyžaduje speciální instituce, které by se tímto problémem zabývaly, neboť tento problém je v zásadě uspokojivě řešen v obecném rámci abstraktních institucí).

⁶⁸ Na rozdíl od přímých metod lze sapařovat ve „spontánním“ sledování hodnot dva problémy: že (1) *nezaručuje* dosažení požadovaného výsledku; (2) a že mu chybí jistá *symbolika* přihlášení se k jistým hodnotám.

Co se týče *záruk*, jakékoli sledování cílů *skrze instituce je nepřímé* a negarantuje dosažení výsledku – pravidla nevytvářejí konkrétní situace, jen se snaží vytvořit podmínky k tomu, aby nastaly. Žádná norma negarantuje výsledek, který předepisuje. (N. B., že např. formální garance obsažené v sovětské ústavě nevedly k realizaci těchto garancí apod.). Srovnej „*Existuje rozdíl mezi garancí ve smyslu nevyhnutelnosti (jako když cenový strop nevyhnutelně vede k převisu poptávky nad nabídkou) a garancí ve smyslu vyjádření pevného odhodlání (jako když vláda vyhlásí, že žádné dítě nebude ponecháno na holičkách)*. Očividně záruka v druhém smyslu není totéž co záruka v prvním smyslu. *Zákonné záruky vyjadřují odhodlání státu dosáhnout určitého výsledku, ale to nezaručuje, že tohoto výsledku bude skutečně dosaženo.*“ BRENNAN, Jason, SCHMIDTZ, David. *A Brief History of Liberty*. Wiley-Blackwell, 2010, s. 9; viz také SCHMIDTZ, David. *Guarantees. Social Philosophy and Policy*. 14, 1997.

Co se týče samoučelné *symboliky*, je poněkud paradoxní soustředit se na to, aby instituce expresivně vyjadřovaly oddanost určitému cíli, pokud by to *de facto* vedlo k podvrácení tohoto cíle, viz např. BRENNAN, Jason. *Rawls' Paradox. Constitutional Political Economy*. Vol. 18, No. 4, 2007.

⁶⁹ Srovnej TOMASI, John. *Free Market Fairness*.

⁷⁰ Je prakticky nemožné nalézt liberála, který by byl připraven akceptovat společenské instituce, které by vedly k bohatnutí bohatých a chudnutí chudých (natož pak k bohatnutí bohatých na úkor chudých); kteří by byli ochotni se smířit se společností, která by sice byla gramaticky v pořádku, ale bez jakéhokoli estetického rozměru (tj. se společností atomizovaných, do sebe zahleděných individuí bez jakékoli sympatie pro své bližní a bez silných společenských vazeb); nebo s ekonomikou, kterou by ovládaly neefektivní monopoly. A to vše jen proto, aby bylo učiněno zadost vlastnickému právu. Viz inspirativní „hlavní esej“ Johna Tomasiho a Matta Zwolinského „A Bleeding Heart History of Libertarianism“ a následná výměna na *Cato Unbound* z dubna 2012, <http://www.cato-unbound.org/issues/april-2012/where-next-past-present-future-classical-liberalism> (k 15. 5. 2013).

Pokud chápeme „sociální spravedlnost“ (stejně jako Rawls v obecné rovině) jako vlastnost institucí, které nabízejí všem členům společnosti dostatečné výhody k tomu, aby bylo férové vyžadovat na nich respekt vůči těmto institucím, pak prakticky všichni liberálové se ve své argumentaci snaží tomuto kritériu dostát. Ať už se jedná o liberály, kteří otevřeně používají utilitaristické argumenty (Mises, Hayek, Friedman), nebo o liberály, kteří tyto ohledy promítají do své argumentace skrze přirozenoprávní logiku (Rothbard, Randy Barnett).

1.5 Reinterpretace heterodoxních teorií: „panství komunity“ a „panství nezbytnosti“

Jak bylo uvedeno výše, některé politické teorie jsou „heterodoxní“ v tom smyslu, že nezapadají do zde vymezeného rámce „lexikálně nadřazených individuálních práv a tato práva suspendujících výjimek“. Tyto teorie však jsou založeny na poměrně silných předpokladech, jejichž opuštění umožňuje přeformulovat tyto teorie způsobem, který je tomuto rámci přibliží.

Komunitarismus se svým pojetím státu jako „**panství komunity**“ zpochybňuje liberální rámec v tom smyslu, že to, co se v něm jeví jako výjimky z individuálních práv, není nic jiného než důsledek dispozice společenství jako celku s těmito právy. Jedinec totiž nikdy nemůže být autonomní způsobem, který by jej činil fakticky a normativně nezávislým na společenském kontextu, ve kterém se nachází. Tato teze o koncepční nedělitelnosti jednotlivce a společnosti a primátu společnosti nad jednotlivcem však stojí na velmi kontroverzních předpokladech: (1) že z faktického vztahu mezi jednotlivcem lze vyvozovat normativní závěr; (2) že moderní stát je komunitou; a především, (3) že společenství lidí jakožto nadosobní celek je entitou nadanou určitou vůlí či preferencí (veřejným zájmem). Pokud není především třetí podmínka splněna, pak komunitarismus je ve své podstatě standardní „aspirační teorií“, která formuluje určité „komunitární hodnoty“ a požaduje, aby je společenské instituce reflektovaly.⁷¹

Druhou „heterodoxní“ teorií je hobbesovské pojetí státu jako „**panství nezbytnosti**“ – absence politické moci implikuje katastrofální nedostatek kriticky důležitých veřejných statků, jakousi formu **permanentního „výjimečného stavu“**, který suspenduje použitelnost obecné normativity v politických záležitostech.⁷² Pravomoci vyplývající z tohoto „výjimečného stavu“ jsou **základní prerekvizitou** života ve společnosti. „*Na stát je, v konečném důsledku, nahlíženo jako na nezbytnou podmínku pro realizaci všech dalších hodnot, a tudíž jako na zdroj všech dalších hodnot.*“⁷³ Heterodoxnost tohoto pojetí stojí na předpokladu, že absence politické autority znemožňuje *jakoukoli* společenskou interakci,⁷⁴ a nikoli, že je pouze více či méně významnou překážkou plnému rozvinutí potenciálu této interakce.⁷⁵ Pokud však nevyjdeme z tohoto binárního pojetí hobbesovského problému jako „všechno, nebo nic“, nepředstavuje tato teorie nic jiného

⁷¹ Klasický justifikační problém, a sice že lidé rozhodují o jiných lidech, existuje i v tomto případě, neboť zde není nadosobní subjekt, který by rozhodoval o sobě (a tím i o jednotlivcích, kteří jsou jeho součástí).

⁷² Na rozdíl od „panství aspirací“ založeném na okolnostech *ospravedlňujících* protiprávnost, Hobbesova teorie se zakládá na okolnostech *vylučujících* protiprávnost – popírá existenci práv, která by bylo třeba překonávat. Individuální práva jsou až důsledkem politického společenství a nemohou mu předcházet, neboť přirozený stav není definován právy, nýbrž zájmy, resp. neomezeným prosazováním individuálních zájmů – přirozený stav je amorálním stavem bez normativity, charakterizovaný pouze faktickou schopností prosadit vlastní zájem (*right to all things*). Mají-li dávat individuální práva smysl, musí být zasazena do společenského řádu, který není myslitelný v přirozeném stavu bez státní moci.

⁷³ DONELLY, Jack. *Realism and International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 165.

⁷⁴ Pro podrobnější zpochybnění tohoto předpokladu, viz GREGÁREK, Matěj. *Justifikace státu: legitimita, ospravedlnění a neradikální rámec filosofického anarchismu*.

⁷⁵ Zde se Hobbes i jazykem liší např. od Locka, který hovoří o „nepříjemnostech“ (*inconveniences*) přirozeného stavu, nikoli o totálním selhání či nevyhnutelné válce všech proti všem. Řečeno jazykem moderní ekonomie, úroveň společenské spolupráce je v důsledku „neefektivnosti“ přirozeného stavu suboptimální – nikoli však nulová.

než standardní požadavek na to, aby negativní práva byla podložena institucionální strukturou, která umožní jejich pozitivní realizaci. Neboli že institucionální rámec by měl být dostatečně *efektivní* při poskytování a vynucování právního řádu a zajišťování bezpečnosti.⁷⁶

Účelem „reinterpretace“ těchto teorií není odmítnutí argumentů a ohledů, které tyto teorie obsahují, nýbrž odstranění jejich heterodoxnosti vůči zde vymezenému justifikačnímu rámci. Tato heterodoxnost spočívá v obou případech ve snaze vytknout „před závorku“ justifikačního rámce určité okolnosti, které představují *esenciální, prerekvizitní podstatu politické autority*, kterou není možno uchopit běžnými justifikačními prostředky, které liberální rámec nabízí. Komunitarismus postuluje neoddělitelnost jednotlivce od celku, který jednotlivci normativně i fakticky předchází; hobbesovský realismus postuluje existenci politické moci jako prerekvizitu života ve společnosti. Do té míry, do jaké jsou heterodoxní, však oba přístupy trpí problémem *non sequitur* – ani z faktické ani z normativní důležitosti společenského soužití ještě nevyplývá, že *politické* instituce jsou nezbytné a vhodné k jeho zabezpečení – přesně to je teprve předmětem justifikace.

1.6 Faktické otázky a latentní normativní spory

Různé ospravedlňující teorie se mohou lišit ve dvou hlavních bodech: může jít o (1) normativní spor o to, zda určitá hodnota může převážet nad základními imperativy; nebo může jít o (2) faktický spor o to, zda je nezbytné a vhodné realizovat tuto hodnotu politickými prostředky. N. B., že normativní spor je v jistém ohledu až „druhořadý“ – je relevantní až v případě, když byla dosažena pozitivní odpověď na faktickou otázku. Normativní spory mohou proto zůstat do značné míry latentními (nebo nemusí být vůbec přítomny) a hlavní linie argumentace je vedena podél faktických otázek. Spory mezi politickými teoriemi jsou tudíž mnohem méně ideologicky podbarveny, než by se mohlo na první pohled zdát (nebo přesněji řečeno, *nemusí* být ideologicky podbarveny)⁷⁷ – pokud hlavní rozpor spočívá v rozdílných odpovědích na faktické otázky.⁷⁸

Tyto otázky se zaměřují dvěma hlavními směry – na to, zda neexistují „smithovská řešení hobbesovských problémů“ (zda jsou politická řešení **nezbytná**); a na to, zda politická řešení netrpí závažnějšími problémy, než jsou ty, které mají řešit (zda jsou **vhodná**).

⁷⁶ Hobbes samozřejmě může mít pravdu v tom, že přirozený stav může být v tomto ohledu katastrofálně neefektivní – to ale nic nemění na tom, že i právní řád a bezpečnost jsou „obyčejnými“ kolektivními statky, jejichž tržní suboptimalitu lze zkoumat jako jakékoli jiné tržní selhání.

Hobbesův argument se ve své podstatě nijak neliší od ostatních argumentů ve prospěch státní intervence v reakci na tržní selhání. Každý stát je koneckonců státem „intervencionistickým“ – zaměřeným na realizaci určitých *pozitivních* cílů, i kdyby se jednalo o minimalistického „nočního hlídače“, který by řešil tržní selhání v poskytování kolektivního statku „právní řád a bezpečnost“.

⁷⁷ Proto také mají liberálové často potřebu se ohrazovat proti nařčení, že jejich doktrína je sobecká a nelítostná (*hard-hearted*) s tím, že jsou stejně dobrosrdeční (*soft-hearted*) jako všichni ostatní, jen nesdílejí jejich faktické přesvědčení o tom, že sledování benevolentních cílů pomocí politických institucí je jediným a nejlepším způsobem, jak je realizovat, a že jejich pozice není tudíž dána kamenným srdcem při výběru hodnot, ale obezřetností ve výběru prostředků (nikoli *hard-hearts*, nýbrž *soft-hearts* a *hard-heads*).

⁷⁸ Samozřejmě v limitech toho, nakolik může být vůbec samotná (společenská) věda imunní vůči normativním (ideologickým) východiskům.

2. KONSTITUČNÍ OPTIMISMUS A KONSTITUČNÍ PESIMISMUS

To, kolik prostoru by měly dostat „ospravedlňující okolnosti“ jakožto výjimky z relativně absolutních gramatických pravidel, do značné míry není normativní otázkou, jako spíše faktickou otázkou „nezbytnosti a vhodnosti“ těchto výjimek. Jestliže použití politické moci není nezbytné, proč prosazovat *v principu* normativně relevantní „ospravedlňující okolnosti“ eticky nákladným způsobem prostřednictvím výjimek, když tyto cíle lze realizovat v souladu s gramatickými pravidly, a tedy „gramaticky nevinným“ způsobem? Samotná identifikace v principu relevantní „ospravedlňující okolnosti“ ještě neznamená, že je tento cíl *prakticky* realizovatelný prostřednictvím výjimek pro politickou autoritu. „Ospravedlňující okolnosti“, které mají normativní sílu autorizovat politickou moc (jsou *ideálně relevantní*), mohou zůstat *prakticky irrelevantní*, pokud politická moc není s to tyto cíle realizovat (tj. není vhodná).

Striktní dodržování gramatických pravidel je nákladné – vyžaduje obětovat hodnoty, kterých bychom mohli dosáhnout, pokud bychom výjimky připustili. Na druhé straně přípuštění výjimek může být v konečném důsledku nákladnější než přínosy, pro jejichž realizaci by měly vytvářet prostor.⁷⁹ A to v případě, že se nepodaří zajistit, aby (1) hodnot sledovaných výjimkou bylo dosaženo; nebo aby (2) výjimky nebyly použity ke sledování cílů, které jsou v rozporu s účelem výjimky. Praktická relevance „ospravedlňující okolnosti“ se proto odvíjí od existence nebo neexistence *robustního institucionálního mechanismu*, který by zabránil těmto dvěma selháním. Čím optimističtější budeme ohledně existence takového mechanismu, tím spíše budou „ospravedlňující okolnosti“ autorizovat politickou moc jako výjimku z obecné normativity (gramatických pravidel);⁸⁰ a naopak, čím skeptičtější budeme, tím spíše budeme trvat na dodržování gramatických pravidel i v případech, u kterých si v principu dovedeme představit jejich tvrdost a slepotu v konkrétních případech.

Perspektivu, která vychází z přesvědčení, že *demokratický právní stát* představuje mechanismus, který relativně účinně usměrňuje politickou moc směrem k realizaci stipulovaných „ospravedlňujících okolností“ a který umožňuje identifikaci toho, co tyto okolnosti znamenají v konkrétních případech a jakými konkrétními nástroji a opatřeními je lze realizovat, můžeme označit jako **konstituční optimismus** – ústavou, vládou práva a demokratickým procesem omezená a usměrněná politická autorita je s to plnit své normativně vymezené úlohy. Na opačné straně spektra se nachází **konstituční pesimismus** (nejčastěji spojovaný s teorií veřejné volby), který zdůrazňuje skutečnost, že otázka nezbytnosti a vhodnosti politické moci je ve své podstatě *komparativní*;⁸¹ že omezení ústavou a požadavkem na zákonnost politické moci jsou do značné míry *sebeomezením*;⁸² že omezení veřejným míněním obecně a demokratickým procesem

⁷⁹ Pravomoc „dělat dobro“ totiž nedáváme do rukou vševědoucím benevolentním andělům, nýbrž lidem z masa a kostí.

⁸⁰ A tím důležitější bude normativní otázka toho, co lze považovat za relevantní „ospravedlňující okolnost“.

⁸¹ Tj. nedostatky striktního sledování gramatických pravidel musí být závažnější než nedostatky způsobené výjimkami, neboli že výjimkami „způsobený následek (není) zřejmě stejně závažný nebo ještě závažnější než ten, který hrozil“.

⁸² De Jasay přirovnává ústavy k „pásu cudnosti“, od kterého si stát ponechává klíč (ne že by ústavy nebyly důležité a že by jejich existence neměla vliv, nicméně pokud vezmeme do úvahy dynamické vlastnosti „žijících

obzvláště je do značné míry *neúčinné* nebo *dokonce kontraproduktivní*,⁸³ a v neposlední řadě, ze rozhodování v politickém procesu čelí problému *nedostatečných znalostí partikulárních okolností v komplexního společenského systému*.⁸⁴ Ve zkratce: „Jednoduše nemusí existovat žádný praktický nástroj, kterým by společnost udržela stát v tom rozsahu, jaký „preferuje“ nebo jaký „by měl“ mít.“⁸⁵

Přestože se konstituční pesimismus opírá do velké míry o poznatky ekonomické vědy, nelze jej snadno pohřbit pouhým *argumentem ad hominem oeconomicam* (tj. že je založen na redukcujícím pojetí člověka jako sebestředné materiální bytosti), neboť (1) vychází z předpokladu, že „na incentivách záleží“,⁸⁶ nikoli z předpokladu, že „záleží pouze na incentivách“;⁸⁷ (2) příčinou politických selhání není pouze oportunistické jednání, ale také „humanisté s gilotinou“⁸⁸ – altruisté užívající politických prostředků s dobrými úmysly; (3) politická reprezentace není náhodným vzorkem populace, neboť politický proces vede systematicky k výběru osobností, které jsou ochotny obětovat zájmy druhých,⁸⁹ a k racionalizaci těchto kroků⁹⁰; (4) problém nedostatečných znalostí vede k nezamýšleným důsledkům, u nichž z podstaty věci nezáleží na motivaci aktérů.⁹¹

Obdobně nepodložená bývá námitka, že při svém odmítání politických zásahů se ekonomové dopouštějí dogmatického „*tržního romantismu*“. Na jedné straně je pravda, že ekonomové v principu trhům důvěřují více než neekonomové.⁹² To je koneckonců

a dýchajících“ ústav, změny nepřijatelné jednorázovými kroky, mohou být výsledkem postupného vývoje po menších krocích (*boiling frog analogy*). De JASAY, Anthony. *Against Politics: On Government, Anarchy and Order*. New York: Routledge, 1997, s. 3.

⁸³ Vlivem „racionální neznalosti“ a „racionální iracionality“, viz CAPLAN, Bryan. *Mýtus racionálního voliče: Proč v demokracii vítězí špatná politika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010.

⁸⁴ Srovnej „Pokud chceme tímto způsobem dosáhnout všeobecného řádu v našich záležitostech, je zapotřebí, abychom sledovali obecná pravidla ve všech případech, a nejen tehdy, kdy nemáme zvláštní důvod jednat jinak. To může vést i k tomu, že budeme nuceni vědomě ignorovat určité znalosti konkrétních důsledků respektování pravidla v daném případě.“ von HAYEK, Friedrich. *The Constitution of Liberty*. London: Routledge, 2006, s. 91.

⁸⁵ DE JASAY, A. *Against Politics*, s. 40. Všechny tyto překážky dohromady způsobují, že zdánlivě umírněné snahy o reformu dysfunkčního politického systému (umírněné v porovnání s na první pohled radikálním omezením funkcí státu, které požaduje liberalismus) a řešení „špatné politiky“ jejím nahrazením „dobrou politikou“ mohou být mnohem utopističtějším projektem, než by se mohlo na první pohled zdát. Viz HUEMER, M. *The Problem of Political Authority*. Kapitola 8.3.3.

⁸⁶ Neboli že lidé jsou skutečně a ve značné míře racionální a zaměřeni na svůj zájem, a tudíž že incentive, kterým čelí, ovlivňují jejich chování.

⁸⁷ Pověstný „das Adam Smith Problem“, tedy onen rozpor mezi člověkem ekonomickým a člověkem „sentimentálním“, je ekonomii podsouván spíše zvenčí. Ekonomie sama o sobě netvrdí, že morální motivace neovlivňují jednání nebo že lidské jednání je ve všech ohledech stejně materiální (teorie veřejné volby např. explicitně uznává, že voličské chování je do značné míry ovlivněno morální motivací, ať už na základě „exogenních preferencí“ závislých na společenském kontextu jednání (viz BUCHANAN, James. *Individual Choice in Voting and the Market*. *Journal of Political Economy*. 1954, Vol. 62, No. 4), tak na základě standardních ekonomických důvodů (viz LEE, Dwight. *Politics, Ideology, and the Power of Public Choice*. *Virginia Law Review*. 1988, Vol. 74, No. 2, s. 191–198.

⁸⁸ PATERSON, Isabel. *The God of the Machine*. New York: Van Rees Press, 1943.

⁸⁹ Viz např. kapitola 10: „Proč se ti nejhorší dostávají na vrchol?“ in HAYEK, F. A. *Cesta do otroctví*. Brno: Barrister & Principal, 2010.

⁹⁰ KLEIN, Daniel. If Government is so Villainous, How come Government Officials don't seem like Villains? *Economics and Philosophy*, Vol. 10, No. 1, 1994.

⁹¹ IKEDA, Sanford. How Compatible are Public Choice and Austrian Political Economy? *Review of Austrian Economics*. Vol. 16, No. 1, 2003.

⁹² Je však otázkou, zda je tato skutečnost důkazem „tržního fundamentalismu“ ekonomů, nebo spíše „protitržního předsudku“ u neekonomů. Viz CAPLAN, B. *Mýtus racionálního voliče*, s. 30an.

pozůstatkem přirozenoprávního původu ekonomie jako takové: představy, že tržní směna (čili dobrovolná společenská interakce bez politických zásahů; čili interakce, při které jsou zcela respektována gramatická pravidla – „systém přirozené svobody“)⁹³ v zásadě funguje.⁹⁴ V rámci přirozenoprávní doktríny totiž nejsou přirozená práva (*natural rights*, *natural liberty*) pouze deontologickými kategorickými imperativy, ale taktéž praktickými hypotetickými imperativy – pravidly, jejichž účelem je zajištění mírové koexistence různých jednotlivců a jejich prosperita.⁹⁵ *Fiat iustitia non pereat mundus*. Tato pravidla samozřejmě nefungují za všech okolností a ekonomové zformulovali řadu konceptů tržních selhání. Avšak vyvození důsledků z identifikace těchto selhání není otázkou absolutní, nýbrž komparativní. *Relativní* tržní optimismus není tržním fundamentalismem,⁹⁶ není charakterizováno větou „trhy vše vyřeší“, nýbrž větou „jakkoli jsou trhy nedokonalé, často neexistuje lepší alternativa“.⁹⁷ I v případě těchto selhání platí *fiat iustitia non pereat mundus* – ne proto, aby se ochránil „dokonalý trh“ před *apriori* nepřijatelnými zásahy, ale proto, aby na první pohled přípustná politická opatření nevytvořila více problémů, než vyřeší.⁹⁸

Pokud mají konstituční pesimisté pravdu, pak jsou výjimky ve prospěch politických prostředků velmi hrubým a nedokonalým nástrojem – a měly by být použity jen k řešení těch nejzávažnějších společenských problémů a nikoli k jemnému doladování tržních nedokonalostí a optimalizaci různých hodnot. Normativní a faktická presumpce ve prospěch gramatických pravidel nám může na první pohled připadat jako fundamentalismus, který s vaničkou protispoločenského chování⁹⁹ vylévá i dítě ostatních hodnot, které by mohly být realizovány v případě výjimek – ale je dost dobře možné, že mnohokrát žádné reálně dosažitelné dítě ve vaničce ani není; a že hodnoty realizované v rámci gramatických pravidel jsou maximem možného.

Ať už je pohled liberalismu na tuto otázku v konečném důsledku správný či nikoli, nevyznačuje se ani utopistickou naivitou, co se týče fungování trhu, ani dystopickou naivitou, co se týče výhradně sobecké motivace lidí. Přístup liberálního rámce k této problematice lze shrnout ve čtyřech bodech: (1) samotná odchylka reálného fungování institucionálního uspořádání od určitého ideálního měřítko není pro justifikaci tohoto uspořádání rozhodující¹⁰⁰ – tím je až existence nebo neexistence přijatelnější alterna-

⁹³ SMITH, A. *The Wealth of Nations*. I.40.

⁹⁴ Viz např. ANGNER, Erik. *Hayek and the Natural Law*. London/New York: Routledge, 2007.

⁹⁵ Viz BARNETT, Randy. A Law Professor's Guide to Natural Law and Natural Rights. *Harvard Journal of Law and Public Policy*. 1997, Vol. 20.

⁹⁶ Viz CAPLAN, B. *Mýtus racionálního voliče*, s. 182an.

⁹⁷ Příkladně v tomto směru je vyjádření Milтона Friedmana k problému neefektivnosti monopolu: „Existují pouze tři alternativy, které máme k dispozici: soukromý monopol, veřejný monopol, nebo veřejná regulace. Ani jedna z nich není dobrá, takže si musíme zvolit mezi zly... Neochotně musím připustit, že snesitelný soukromý monopol může být zlem nejmenším.“ cit. in CAPLAN, B. *Mýtus racionálního voliče*, s. 185.

⁹⁸ „Předběžná opatrnost“ je na místě ještě z jednoho důvodu. Posuzováno jednotlivě, různé výjimky zpravidla představují poměrně malý náklad v podobě narušení funkčnosti tohoto pravidla, a jeví se proto jako výhodné. Nicméně ve svém souhrnu mohou tyto výjimky výrazně znefunkčnit obecné pravidlo. Stokrát nic vola umoří. Již Smith hovoří o tom, že systém přirozené svobody je s to překonat „stovku namyšlených obstrukcí, které na jeho fungování uvaluje pošestilost lidských zákonů“, nicméně že nevydrží vše a přemíra takových zásahů může nakonec „neviditelnou ruku“ zlomit. SMITH, A. *The Wealth of Nations*. IV.5.82.

⁹⁹ Kterému mají gramatická pravidla v první řadě zabránit.

¹⁰⁰ Je samozřejmě otázkou, proč by ideál, který je výsledkem nerealistické abstrakce, měl být relevantním kritériem

tivy (neboli justifikace institucí je ze své podstaty **komparativní**); (2) tato komparace by se měla odehrávat na **stejně úrovni předpokladů**; (3) tato komparace by měla brát do úvahy, jak rychle se zhoršuje reálné působení institucí s tím, jak se vzdalujeme od ideálních podmínek, neboli jak je to které uspořádání **robustní** vůči neideálním podmínkám;¹⁰¹ (4) jakou disponuje institucionální uspořádání zpětnou vazbou k identifikaci chyb, zmírnění jejich rozsahu, zabránění jejich kumulaci a jakou disponuje pružností při jejich řešení, neboli jak je **flexibilní a adaptibilní**.¹⁰²

3. ZÁVĚR: AUDIATUR ET ALTERA PARS

Férovost justifikačního rámce vyžaduje především jedno: *audiatur et altera pars* – dát druhé straně prostor být slyšet. Liberalismus tento požadavek z velké části naplňuje, neboť se nejedná o uzavřený systém – *není radikální normativně*, neboť nabízí argumentační rozhraní o hodnotách, které by měly být řazeny mezi základní principy společnosti, i o hodnotách, které by neměly být opomíjeny při hodnocení společenských institucí. Mezi tyto „neopomenutelné hodnoty“ patří většina hodnot klíčových pro ostatní politické teorie: společenská solidarita, sociální spravedlnost, efektivnost, praktické ohledy apod. Institucionální rámec, který by neposkytoval těmto hodnotám dostatečný prostor pro reálné uplatnění, by v liberálním rámci měl vážný justifikační problém. Liberalismus *není radikální ani fakticky*, neboť nabízí argumentační rozhraní o tom, jak různá institucionální uspořádání reálně fungují, a tudíž do jaké míry realizují „neopominutelné“ hodnoty. V tomto ohledu je liberalismus otevřený především svým důrazem na komparativní povahu faktické argumentace.

Je pravdou, že v konečném důsledku liberalismus klade výrazný důraz na *negativní* svobodu, ale tento důraz není ani tak počátkem úvah, jako spíše výsledkem komplexní úvahy – (1) že nepřímé metody (spontánního) dosažení ostatních hodnot jsou relativně úspěšné; (2) že je obtížné uspokojivě formulovat alternativu;¹⁰³ (3) že nedokážeme dohlédnout všechny důsledky výjimek a eroze základních principů; (4) že dobré fungování základních principů není jen šťastnou náhodou, protože principy spravedlnosti nejsou náhodné, nýbrž odpovídají společenské přirozenosti člověka;¹⁰⁴ (5) že základní principy jsou dostatečně populisticky jednoduché.¹⁰⁵ Ani jeden z těchto důvodů není dogmatický, nepřístupný kritice nebo mimo rozumnou diskusi.

---

pro posuzování reálných institucí (problém, který Harold Demsetz nazval jako „Nirvana fallacy“). Obecně k problematice ideální a neideální teorie viz SIMMONS, A. John. *Ideal and Nonideal Theory*. *Philosophy & Public Affairs*, Vol. 38, No. 1, 2010.

¹⁰¹ BOETTKE, Peter. *Robustní politická ekonomie pro 21. století*. Praha: Wolters Kluwer, 2011.

¹⁰² Viz např. HAFORD, Tim. *Adapt: Why Success Always Starts With Failure*. Little, Brown Book Group, 2011.

¹⁰³ Morálně formulované cíle bývají předmětem rozumné neshody, veřejný zájem odpovídající nějaké „společenské užitkové funkci“ nelze nearbitrárně sestavit, identifikovat a kvantifikovat externalitu je obtížné, ne-li nemožné, apod.

¹⁰⁴ Pojem „přirozenosti“ je poměrně kontroverzní, ale mnohem více svým jazykem než svou podstatou, která nevyjadřuje nic jiného než souhrn socioekonomických zákonitostí fungování společnosti. Ať už poznání této přirozenosti vychází z racionality, nebo z evolučního výběru.

¹⁰⁵ Veřejné mínění, které Richard Cobden přílehlavě nazval „velkým dítětem“ (*the big baby of a British public*) funguje často jen pomocí velmi zjednodušujících hesel, bez schopnosti pracovat s jemnějšími nuancemi. Pokud mají určité principy efektivně omezovat politickou moc *skrze veřejné mínění*, musí být dostatečně

Liberálové, pokud chtějí být srozumitelně slyšet, by při formulaci a prezentaci svých teorií měli brát zřetel na to, že jejich teorie by měly zapadat do určitého justifikačního rámce, který je otevřený i ostatním teoriím – koneckonců, pokud jsou jejich teorie správné, nemají co ztratit (a pokud se mýlí, pak mají problém, který by neměli přehlížet). Kritici liberalismu by neměli přehlížet, že liberalismus samotný je z velké části schopen působit jako takovýto justifikační rámec. Jelikož to je *liberální* justifikační rámec, není vůči ostatním teoriím zcela neutrální¹⁰⁶ – je to hřiště, které je tvarováno liberálními důrazy, neboť liberálové jsou na něm domácím týmem. Avšak na rozdíl od některých karikatur to je hřiště, na kterém si i hostující týmy mohou velmi dobře zahrát, byť by to měly občas do kopce. Jen stěží lze očekávat, že tato hra může skončit vzájemným konsenzem – ale pořád to může být smysluplné střetnutí nad společnými tématy na jednotlivých rozhraních, jejichž cílem není ani tak nalezení shody, jako *správná identifikace neshody*.

Liberalismus nabízí ostatním teoriím férový justifikační rámec, ve kterém jsou jejich argumenty slyšet. Naopak vnímat liberalismus pouze v jeho karikované podobě je nefér, neboť tato karikatura uzavírá liberály do zvukotěsné kukaně – jejich argumenty si však zaslouží být slyšet a vyžadují odpověď a ne vypolstrovanou místnost.¹⁰⁷

Článek vznikl v souvislosti s řešením projektu GA ČR č. P408/12/1255.

Mgr. Ing. Matěj Gregárek

Právnická fakulta Karlovy Univerzity v Praze

---

jednoduché a jednoznačné a výjimky by měly být „tabu“, jinak hrozí, že sofistikovanější nuance (tj. výjimky) poskytnou příliš velký prostor pro politiku partikulárních zájmů.

Srovnej: „*Přijetí určitých principů širokou veřejností může omezit státní moc, pokud má toto „mínění“ podobu „tabu“ nebo absolutních zákazů... Takoveto ústavní (občanské) náboženství může umožnit určitý druh omezené vlády.*“ BOUILLON, Hardy – KLIEMT, Hartmut. *Ordered Anarchy: Jassay and His Surroundings*. Ashgate Publishing, 2007, s. 172.

¹⁰⁶ Asi stěží by šlo takovýto neutrální prostor sestavit.

¹⁰⁷ Tato karikatura asociovaná s liberalismem pro něj často představuje začarovaný kruh: mnoho lidí vychází z jeho karikované podoby, a nepovažuje jej tudíž za „rozumnou teorii“, kterou je potřeba vyslechnout – a protože ji nevyslechnou, neseznámí se s jejími argumenty, a nepovažuje ji za seriózní teorii, kterou by bylo třeba vyslechnout. (ať už by jeho argumenty nakonec přijali nebo nikoli).